

Eesti Kirjandusmuuseumi
Teaduskirjastus

**58. Kreutzwaldi päevade
teaduslik konverents**

**“Eesti perekond:
traditsioon ja fiktsioon”**

Teesid

16.–17. detsember 2014
Tartu

EKM Teaduskirjastus

Koostaja ja toimetaja: Kanni Labi

Küljendaja: Diana Kahre

Toetajad:

IUT22-2 “Kirjanduse formaalsed ja informaalsed võrgustikud
kultuuriloo allikate põhjal”

IUT22-4 “Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis:
ideoloogiad ja kogukonnad”

IUT22-5 “Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid”

ISBN 978-9949-544-40-0 (trükis)

ISBN 978-9949-544-41-7 (pdf)

© Autorid 2014

Academia ajaülesed väärtused muutaval teadusmaastikul

Tarmo Soomere

Eesti Teaduste Akadeemia president

Tuleviku Eestimaa on meie kõigi kättes. Teaduste Akadeemia seadusjärgne kohus on minevikule tuginedes ning tulevikku vaadates arendada ja esindada Eesti teadust. Akadeemikute üks tuumikülesanne on väärtustada ka haridust ja kultuuri, mitte ainult teadust. Akadeemia vastutusala pole ainult tipp-teaduse saatust, vaid kogu teadusahel, alates haridusest ja selle kvaliteedist, sisaldades tülikaid administratiivseid aspekte nagu rahastamine või karjäärimudel, kuni väärrika väljumiseni teadusmaastikul.

Kiiresti muutuv maailmas, kus teadustöö on järjest tihedamini integreeritud innovatsiooni, tootmise ja turustamisega, jäävad fundamentaalsed väärtused kergesti tagaplaanile või hägustuvad. Akadeemia üks kirjutamata (kuid olemuslikke) ülesandeid muutaval teadusmaastikul on säilitada ja oma tegevuse kaudu pidevalt nii teadlastele kui ka ühiskonnale meenutada klassikalisi ajaülesed akadeemilisi väärtusi. See puudutab paljusid valdkondi, alates publitseerimisest, retsenseerimisest ja toimetamise praktikast ja lõpetades sellega, kuidas korrektselt ja adekvaatselt korraldada teaduse evalveerimist või teaduslike ja rakenduslike projektide hindamist.

Tuleviku Eesti ideaalpilt on kombinatsioon väärtustepõhisest, teadmispõhisest ja teaduspõhisest ühiskonnast. Aivar Pohlak on tabavalt märkinud, et iga protsess, mida ei juhita väärtuste kaudu, liigub meelelahutuse poole. Kui teadmised on väärtus ja teadmispõhine ühiskond eesmärk, siis kulutused haridusele, teadusele ja kultuurile on tasuv investeering. Teadmispõhisus tähendab ka suutlikkust kasutada kogu maailma teadmiste varasalve. Vundamendiks on siin oma keele perfektne tundmine ja sellele kõrgtehnoloogilise toe pakkumine. Teaduspõhisus lisab suutlikkuse väarikalt panustada sellesse varasalve, ühendades retrospektiivse vaate ja mineviku kogemuste rakendamise tulevikku vaatamise ja uute väärtuste loomisega. Loodud uued väärtused, saadud teadustulemused või nende kasutamine otsustusprotsessis on teaduspõhisel ühiskonnas organiseeritud nõnda, et argumentide

ahel ulatub tagasi algprintsipiideni ning järeltuste põhjendused, erinevalt prohveti sõnadest või kõhutundest, on kontrollitavad, korratavad ja vahel isegi tõestatavad.

Eduard Ertis ja tema (museaalne) aeg – skemaatiliselt

Rein Veidemann

Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut
kultuuriteooria osakonna professor

Eduard Ertis sündis uue kalendri järgi 1915. aasta esimesel päeval (vkj. 19. detsembril 1914, muide, kummaline kokkusattumus: ta sureb täpselt kaheksakümmend aastat hiljem, ainult vahepeal on olnud kalendrireform). Tema autobiograafia kannab käsikirjalisel kujul pealkirja “Eluloolisi andmeid”, selle täiendatud masinakirjaline variant aga “Elulugu – skemaatiliselt”. Viimane intrigeerib küsima, kas tegemist on visandi või eluloo kirjutamise aegu kehitud etteantud skeemi järgimisega. Lugeja märkab selles siiski mitmeid pihituslikke jooni, aga teisalt ka enese kõrvvalt jälgimist. – Niisugune asi skeemi ei mahtunud. Kui ei oleks kõrvale seada 1992. aasta 30. oktoobril, kaks aastat enne Ertise surma Rutt Hinrikusele antud ja magnetofonilindile võetud intervjuud, siis oleks raske rekonstrueerida enam kui poole oma elust, 46 aastat kirjandusmuuseumi direktorina tegutsenud Ertise aja- ja käekäiku. Tema veel elus olevatel omaaegsetel kolleegidel on igapäev oma isiklikud mälestused Ertise “valitsemisajast”, siinesineja kaasa arvatud. Võib-olla peaks neid püüdma koguda just muuseumi ajaloo pärast, sest mälestusi inimesest endast pärib tulevik ikka ennekõike ta lähedaste ja omakorda nende lähedaste kaudu.

Oma ettekandes – mis paraku jääb ka ise skemaatiliseks – liigun Ertise aega ning tema tegemisi iseloomustades läbi niisuguste tähistajate nagu “punktiirsus”, “noorustrauma”, “ahistatud pühendumus”, “museaalne aja- ning kirjanduskäsitus”.

Igale tõlkeluuletajale oma Kreutzwald!

Katre Talviste

Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut
maailmakirjanduse õppetooli vanemteadur

1868. aasta algul saatis Kreutzwald Koidulale nende veel õige värske kirjavahetuse käigus neljaosalise kommentaari Koidula luulekogule “Emajõe ööbik” (vt Kreutzwaldi kirjavahetus, V köide, Eesti Riiklik Kirjastus 1962, lk 40–49, 55–63, 89–97, 117–125). Kreutzwaldi lugemismuljed ja soovitused väljendavad, sageli üsna kirklikult, tema põhimõtteid mitmesugustes valdkondades kirjakeele küsimustest religiooni rollini ühiskonnas. Sama selgelt väljenduvad aga ka mõned arusaamad, mis Kreutzwaldi enda jaoks näivad olevat pigem enesestmõistetavad lähtekohad, mille kaitsel pole raevukaid pingutusi vaja teha, kuid mille rakendamisel tuleb olla järjekindel. Selline on Kreutzwaldi ettekujutus luule või üldisemalt kunstilise teksti loomisest. Nii kiitvad kui ka kriitilised märkused, mis ta Koidulale teeb, ja nõu, mida annab, on suuremalt jaolt keelelist ja tehnilist laadi, Kreutzwald soovitab värrshaaval paremaid lahendusi, kus vajalikuks peab, ja pöörab peatähelepanu nende lahenduste endi seletamisele ja põhjendamisele konkreetsete keele- või poeetikaalaste argumentidega, mis ühel või teisel juhul asjakohased. Konkreetsete juhtumite põhjal joonistub välja tema üldine ettekujutus sellest, missugune on kirjandusteksti suhe maailma, keele, autori ja lugejaga, ning sellest, kuidas autor peab seda suhet arvesse võtma, et see lugeja jaoks rikki ei läheks. Et seda Koidulale seletada, võtab Kreutzwald konkreetsete probleemide puhul sageli appi teise keele (nt viitab eri murretele, otsib Koidula sõnakasutuse mõistmiseks ja parandamiseks abi saksa vastetest), osutades sellega, et mitme keele kohtumisel tulevad need suhted ning nende tähelepanuta jätmise tagajärjed veel selgemini ilmsiks kui ükskeelse mõtlemise puhul. Kreutzwaldi ja Koidula ajast saadik on tõlkelise ja algupärase luuletamise piirid eesti kirjanduses vähemalt näiliselt pisut selgemaks saanud, kui need nende jaoks olid, kuid kreutzwaldiliku keele- ja luuletunnetuse puudumise või kohalolu järgi võib jaotada veel tänapäevaseidki tekste.

Mitte ainult *Bildung*'ist: perekond maailmakirjanduses

Tiina Kirss

Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut
kultuuriteooria osakonna professor

Perekonnaromaanid on mõeldud pikaks ja aeglaseks lugemiseks: juba oma tegelaste ning lugude paljususe pärast nõuavad nad mahukust ning kaalu, ulatudes sageli mitme köiteni. Võib tunduda, et perekonnaromaani dünaamika tuleneb kriisist, milles perekonda ähvardab bioloogiline hääbumine, elujõu raugemine, üksikisiku või terve põlvkonna võõrdumine teistest, ühiste väärtuste mine-tamine, lagunemine. Kriis ületatakse või lahendatakse, perekon-naliikmed lepitatakse, allutatakse, väike kogukond taastab oma sidususe ning lugeja rahuldub ning rahuneb, nähes, kuidas kord lõpuks ikka majja saab. Ometi oleks vale näha perekonda maail-makirjanduses ainult läbi perekonnaromaani suhteliselt konser-vatiivse, ajalooliselt hiljutise (19. ja 20. sajandi) vormi. Antiik- ja vanimast kirjandusest loeme kuulsatest düsfunktsionaalsetest perekondadest, olgu need Laiose, Agamemnoni või Aabrahami, Iisaku ning Jakobi omad, mille psühholoogiliste sõlmede rohkusest on kujunenud kirjanduslikud arhetüübid.

Lähemal vaatlusel selgub, et üksikisiku *Bildung* pole sugugi perekonnaromaanide ainuke mõõtkava ega ole perekonnaro-maan vaid narratiivseks kirjutatud sugupuu. Paneme tähele, et Galsworthy "Forsythe'ide saagat" lugedes astub lugeja vaikiva ja nähtamatu külalisena perekonna siseringi ning avastab, kui rabe ja tasakaalutu võib olla perekonna kui ühiskondliku institutsiooni sisemus. Lähtudes (lisaks Galsworthyle) kolmest näitest – Thomas Manni "Joseph und seine Brüder", Roger Martin du Gardi "Pere-kond Thibault" ning Naguib Mahfouzi Kairo-romaanid – püüab ettekanne tõstatada küsimusi perekonnaromaanide ajakäsituse, põlvkondade siseste ja vaheliste suhete, vere või tõu, päranduse, rännaku ning eksiili kujutamise kohta. Lõpuks puudutatakse lühidalt ka perekonda eesti kirjanduses, nii vanemas kui uuemas.

Perepärimuse uurimine ja interdistsiplinaarsus

Tiiu Jaago

Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut
eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna dotsent

Perepärimuse, sh suguvõsade suulise ajaloo uurimise tulek 1990. aastate folkloristikasse on ühelt poolt ootuspärane, arvestades folkloristika kui distsipliini arengut. Ennekõike on siin oluline rahva-kontseptsiooni muutumine, mille raames hakati 1980. aastatel üha enam süvenema väikerühmade pärimusse (nt sõdurifolkloor, lastefolkloor, tudengipärimus jms). Ühtlasi tuli selle kaudu liigikeskse (laulud, jutud, lühivormid jne) käsitluse kõrvale rühmakeskne lähenemisviis. Teisalt asetus perepärimuse uurimine 1990. aastatel teadusalade lähenemise ehk interdistsiplinaarsesse konteksti. Kui varem kasutati perepärimusainest muudes (teadus)valdkondades peamiselt abimaterjalina (nt genealoogias), siis 1990. aastate folkloristika pakkus võimalust uurida perepärimust kui terviklikku kultuurinähtust ennast.

Ettekandes tuleb kõneks ühelt poolt perepärimuse uurimise interdistsiplinaarsus (perepärimuse jutustamiskesksesse vaatele lisaks ajalooline kontekst, mälu-uurimuslik kontekst, esituse tehnikad). Teisalt analüüsitakse perepärimuse ja suguvõsalugude esitusi Internetis (aluseks veebileht “Eesti sugupuud internetis”): kuidas veebilehtede loomisel kasutatakse varasemat pärimust ja kuidas veebilehed on viimase kümne aasta jooksul muutunud.

Perekonna mõistest nüüdisaegse perekonnapsühhoteraapia kontekstis

Kiira Järv

Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatrikliinik
kliiniline psühholoog

OÜ Perekonsultatsioonid
pereterapeut

Perekonna määratlus on on olnud erisugustes ajaloolistes kontekstides erinev. Perekond on alati olnud mõjutatud muutuvatest asjaoludest ja eriti märkimisväärsed ja kiired muutused perekonnas on Lääne ühiskonnas toimunud viimastel kümnenditel.

Perekond on eri ajalooperioodidel olnud alati osa/lüli suuremast tervikust. Näiteks veel mõned sajandid tagasi võis Euroopas perekonda vaadelda kui suurt suguvõsa, kus seda ei loonud mitte armunud hingesugulased, vaid see moodustus varanduslikel ja suguvõsa järjepidevuse põhimõtetel. Seoses urbaniseerumise ja industrialiseerumise protsessiga on muutunud ka perekonna mõiste. Esiplaanile hakkas tõusma tuumperekond, oluliseks muutus abikaasade suhte kvaliteet ning perekonna võimekus lapsed üles kasvatada. Seda protsessi jäävad eri uurijate arvates lähiajal mõjutama paljud protsessid, nagu naiste suurenev tööhõive, inimese keskmise eluea pikenemine, hariduse väärtustamine ja kättesaadavus, elanikkonna mobiilsuse suurenemine, elatustaseme tõus ja sellega kaasnevad võimalused. Kõik see võimaldab järjest enam tähelepanu pöörata suhete emotsionaalsele kvaliteedile. Mehelt ei oodata enam vaid perekonna majandusliku kindlustatuse tagamist, naiselt kodukana rolli ja lastelt kuulekust ning allumist. Peresuhetes väärtustatakse soojust, lähedust, rahulolu. Samal ajal on muutustega kaasnenud ka orienteerumine materiaalsetele väärtustele, vähem veedetakse aega koos perega.

Esimesed abielupaari ja perekonna nõustamiskeskused Euroopas ja USA-s tekkisid I maailmasõja järel. Perekonnapsühhoteraapia kujunemine jääb II maailmasõja järgsesse aega.

Käesolevas ettekandes tutvustatakse eri aspekte sellest, kuidas nüüdisaegne pereteraapia käsitleb perekonda. Perekond on kompleksne emotsionaalne süsteem, indiviidide loomulik kooslus,

mis toimib vastavalt aja jooksul välja kujunenud suhtemustritele. Need suhtemustrid on tavaliselt põlvest põlve edasi antud ning moodustavad perekonna struktuuri, mis tagab pereliikmete toimimise ja reguleerib suhteid nii peresiseselt kui pereväliste süsteemidega.

Jutuks tulevad veel perekonna funktsioonid, peresuhete mitmekihilisus ja pereliikmete vastastikune sõltuvus, nüüdisaegse perekonna tüübid, perelugude, -legendide ja -müütide roll ning nende mõju peresuhetele ja järglaste kohanemisele iseseisvas elus ning eri kultuuridest pärit partnerite peresuhteid mõjutavad tegurid.

Perekonnalugu põlvkondade- ja kultuuridevaheliste sidemete vahendajana

Leena Kurvet-Käosaar

Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut
eesti kirjanduse õppetooli dotsent

Oma ettekandes käsitlen perekonnaloosid ja võimalusi põlvkondade ja kultuuride vaheliste sidemete vahendajana, toetudes programmi Nordplus Horizontal projektis HZ-2012_1a-31041 “Family History: Facilitating Intergenerational and Intercultural Exchange” (2013–2014) tehtud tööle. Projekt on koondanud Põhjamaade ja Baltimaade eluloo uurijaid; projekti partneriteks on Soome Kirjanduse Selts, Läti Ülikooli juures tegutsev Läti Suulise Ajaloo Uurijate Assotsiatsioon “Elulugu”, Jyväskylä Ülikooli ajaloo ja etnoloogia osakond, Stockholmi Ülikooli ajaloo osakond, Vilniuse Ülikooli soouuringute keskus ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv projekti koordinaatorina. Projekti eesmärgiks on leida laiapõhjalist haridusalast rakendust Põhja- ja Baltimaade eluloolistele allikmaterjalidele laiemas võrdlevas kontekstis, mis hõlmaks nii ülikooli-, täiskasvanu- kui muuseumiharidust. Eelkõige realiseerub see eesmärk veebiressursi kaudu, mis koondab kõigi partnerite tööd.

Oma ettekandes tahan puudutada mõningaid perekonnaloos uurimisega seotud aspekte, mis on projekti kahe tööaasta jooksul esile tõusnud. Projekti lähtepunktiks on arusaam perekonnaloost kui tuumast, millele toetub üksikindiviidi elulugu ning mille kaudu ta suhestub nn suure ajaloo sündmustega. Perekonnalugu toimib ajaloo ja kultuuri tõlgendusalusena, mille abil indiviid suudab enda jaoks lahti harutada keerukaid poliitiliste režiimide muutumist, repressioone ja pagulust puudutavaid probleeme ning mille kaudu toimivad nii põlvkondade- kui kultuuridevahelised suhestumisprotsessid. Projekti käigus on esile tõusnud perekonnaloos kogu ja vahendav roll, olgu siis tegu omaenda perekonna ajalugu uuriva indiviidi või nende küsimustega tegeleva professionaalse uurijaga. Vahendava positsiooni kontekstualiseerimine aga omakorda tõstatab rea küsimusi, mis seostuvad avaliku ja privaatse

dünaamikaga, representatsioonistrateegiate ja autoriteediga, ametliku mäluinstitutsiooni ning enese ja oma perekonna jaoks määratletud arhiivi mõistega, millel soovingi pikemalt peatuda.

Emajärgsed eestlased ehk eesti perekonna varasema ajaloo kajastusi rahvaluules

Merili Metsvahi

Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut
eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadur

Eesti perekonna ajalugu on läbi uurimata valdkond. Nii on 19. sajandi baltisaksa ajaloolaste loodud stereotüüp “aegade algusest” kestvast patriarhaalsest peremudelist kinnistunud nii teadlaste ringkondades kui ka rahvapärasest mõtlemises. Ometigi on meie rahvaluule varasemas kihistuses ning rahvakommete kirjeldustes palju sellist, mis satub vastuollu pildiga tugeva patriarhaalse korraldusega pere- ja ühiskonnast. Folkloristid on neile motiividele küll osutanud, ent pole seni seletust pakkunud. Nii näiteks on Andreas Kalkun ja Mari Sarv viidanud naiste seksuaalihade väljendustele lorilauludes ning Aado Lintrop sellele, et regilauludele on iseloomulik õe suurem aktiivsus ja iseseisvus vennaga võrreldes. Need on jäänud aga pigem üllatavateks tähelepanekuteks, mida pole lähemalt analüüsitud ilmselt sellepärast, et peavoolu-teaduse pakutavaid vahendeid selleks napib.

Raskusi Lääne-Euroopa patriarhaalsema ajaloo kultuuride empiirikast lähtuvate teooriate rakendamisel eesti ainesele on tundnud ka mitmed teised varasema rahvaluule ja ajalooa tegelevad uurijad. Minu uurimistöös on tulnud Lääne teooriate ja läänemeresoome ainese (naislibahuntide lai levik eesti rahvausundis, õe ja venna intsesiti teema populaarsus mitmetel läänemeresoomlastel, A. W. Hupeli abieluelse vaba seksuaalelu kirjeldused jne) pörkumisi ette sedavõrd palju, et olen tundud vajadust võtta perekonna ajaloo küsimus lähema vaatluse alla.

Marika Mägi avaldas 2009. aastal olulise artikli, mis ütleb perekonna ajaloo kohta rohkem, kui ükski varasem autor on öelnud. Mägi toetub oma käsitluses suuresti Nils Blomkvisti tööle, kelle sõnul mindi Baltikumi idaosas elavate läänemeresoomlaste juures naisliini pidi toimivalt pärilussüsteemilt üle meesliini pidi toimivale 13. sajandi jooksul.

Mina olen jätkanud eesti perekonna ajaloo tegelemist folklooristik-antropoloogilisest perspektiivist (vt Metsvahi 2014). Olen uurinud rahvajutte, mis on säilitanud relikte kas matrilineaarsest elukorraldusest või naise kunagisest kõrgeast staatusest ühiskonnas. Ettekandes annan lühikese ülevaate oma selles vallas tehtud tööst.

Allikad

Metsvahi, Merili 2014. Varasem perekondlik korraldus ja õe-venna intsesti teema rahvaluules. – *Vikerkaar*, nr 7/8, lk 123–137.

Mägi, Marika 2009. Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. – *Ariadne Lõng: nais- ja meesuuringute ajakiri*, nr 1/2, lk 76–101.

***Kinder-Küche-Kirche* baltisaksa jutustavas kirjanduses kaasaegse naisküsimumuse valguses**

Liina Lukas

Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut
maailmakirjanduse õppetooli dotsent

19. sajandi II poolel alustas Euroopa kirjandustes oma võidukäiku naisromaan – naise kirjutatud, naislugejale orienteeritud, naispeategelase elukäiku käsitlev romaan. Problematiseerides küll lähtesituatsioonina naine-olemist kehtivas patriarhaalses korralduses, nägi see naiselikku eneseteostust ja õnne ikkagi sellesama patriarhaalse peremudeli raames. 19. sajandi lõpul, naisemantsipatsiooni tuultes hakkas ka naisromaan traditsioonilist perekonda käsitlema hoopis kriitilisemas võtmes ning emantsipeerunud ja majanduslikult iseseisev, ennast erialaselt teostav naine, kes määratleb end abielusuhetes uuesti, leidis tee ka baltisaksa kirjandusse.

Ettekandes vaatlen Ursula Zoega von Manteuffeli, Lotta Girgensohni, Elfriede Jakschi, Helene von Kloti ja Laura Marholmi teoste näitel, kuid võrd vahendab baltisaksa naiskirjanike looming konservatiivset, patriarhaalset peremudelit (ja ühtlasi ka narratiivset skeemi) ning kuid võrd (ja milliste jutustuslike vahenditega) hakkab seda murendama.

Päevik kui perekonna- ja kultuuriloo allikas

Maarja Hollo

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv
kultuuriloo allikate ja kirjandusuurimise töörühma teadur

Lugeja huvi päevikute vastu toidab enamasti lootus leida sealt intiimset tõe kirjutaja kohta, tema salajasi mõtteid ja pihtimusi, sügavuti minevat eneseanalüüsi. Päevikupidajale endale on see elu korrastavaks praktikaks, sest regulaarne kirjutamine “struktureerib implitsiitselt tema päevi” (Lejeune 2009), loob ellu teatud rütmi ja avaldab sageli ka katartilist mõju. Milline allikas on päevik perekonna- ja kultuuriloo uurija jaoks? Ühe päeviku väärtus kultuuri-, aga ilmselt ka ajaloolase silmis sõltub ühelt poolt selle pidaja isikust, tema tähtsusest aja- ja kultuuriloos, teisalt aga päevikus kajastatavate teemade avarusest ja kirjutaja mõttelennu haardest. “Kui päevikupidaja mõttelend ei jää kinni vaid iseenda hädadesse, saab päevikust kroonika, mis on ajaloo [...] dokument,” väidab Rutt Hinrikus Aino Suitsu päevikut käsitledes (Hinrikus 2014: 588). Veelgi enam kui päevikupidaja enesepositsioneerimine kaasaja kultuurikeskkonnas ja sotsiaalses miljööös köidab perekonnaloo uurija huvi kirjutaja enda kujunemislugu, mis võimaldab heita pilgu tema mentaalsesse maailma, aidates paremini mõista kirjutaja hilisemaid eluvalikuid ja seeläbi hinnata tema eluteed ja -tööd tervikuna. Ettekandes räägin oma vanaisa Alfred Hollo (1909–1987) päevikust, mida ta pidas Võru Õpetajate Seminari (1921–1930) õpilasena aastail 1925–1929, keskendudes tema enesekasvatamise, -harimise ja -täiustamise ehk isiksuseks kujundamise loole, nagu see päevikus esile tuleb. Püüan selle protsessi mõningaid tahke avada *Bildung*’i mõiste kaudu, osutades, et vanaisa kujunemislugu kaudu on ühtlasi võimalik välja joonistada selle põlvkonna kujunemislugu, kes sai hariduse kahe maailmasõja vahelises Eesti Vabariigis.

Allikad

- Hinrikus, Rutt 2014. Aino Suits kahes kultuuris. – Aino Suits. *Päevaraamat 1901–1964*. Koost. Rutt Hinrikus, toim. Sirje Olesk, tlk Piret Saluri. Tallinn: Varrak, lk 578–589.
- Lejeune, Philippe 2009. Diary on Trial. – Philippe Lejeune. *On Diary*. Toim. Jeremy D. Popkin & Julie Rak. Manoa: University of Hawaii Press, lk 147–166.

Rahvus, vaikus ja kooselu: eesti-vene pered Nõukogude Eestis (suuline ajalugu)

Uku Lember

Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut
nüüdiskultuuri uurimiskeskuse nooremteadur

Ettekandes annan ülevaate oma Kesk-Euroopa Ülikoolis kaitstud doktoritööst, mis käsitleb eesti-vene segaabelusid Nõukogude Eestis. Töö põhineb üheksakümnel eluloointervjuul abikaasadega, kes on sündinud 1930.–1950. aastatel, ja nende lastega, kes on sündinud 1950.–1970. aastatel. Segaperesid defineerisin laiemalt kui abielusid “vene tulijate” (*Russian newcomers*) ja “eesti kohalike” (*Estonian locals*) vahel.

Ettekandes keskendun kahele väitele; esimene puudutab üldisemat vaadet ja teine lähivaadet kultuuride kooseksisteerimisele Nõukogude Eestis ja üleminekuajal. Esiteks näitan, et Nõukogude Eesti etnolingvistilist olukorda kirjeldab hästi kahe paralleelse, kuid pesiti põimunud (*parallel but nested*) “kultuurimaailma” metafoor. Väidan, et eesti ja vene kultuurimaailmad pakkusid mõlemad atraktiivseid ja mitmekesiselisi kuulumismustreid; need maailmad olid selles mõttes omavahel tasakaalus. “Vene maailm” pakkus mitmekesisemaid ja samal ajal ebamäärasemaid identifitseerimise võimalusi, näiteks põimusid selles alaväärse hoiaku ja imperiaalse üleolekutunde mustrid; selle maailma viited suundusid tihti vene etnilisest kultuurist teiste NSV Liidu kultuuride suunas, see maailm kandis ka nõukogude võimu ja tsiviilidentiteedi pearaskust. “Eesti maailm” pakkus kitsamaid individuaalse identifitseerimise mustreid ja oli tihedamalt seotud rahva ja rahvusriigi küsimustega. Kuid tööliklassi ja pärast sõda sündinute seas tulid ka “eesti maailmas” paljud kaasa nõukogude tsiviilidentiteedi poolt pakutavaga.

Teiseks väidan, et rahvusliku kuuluvuse korduv esitamine (*performance*) aitas segaperedes ühiskondlike vastuolude peegeldusi vaigistada. Ühiskondlik-kultuuriline identifitseerimine oli perekonniti, inimeseti, ajaperiooditi ja olulisel määral just situatsiooniti erinev. Kuid tihtilugu puudusid segaperedes viited ühiskondlikule

konfliktile. Ühelt poolt oli teadlik või teadvustamata vastuolude alarõhutamine praktiliseks lahenduseks segapere eluilmal alalhoidmisel, seda eriti olukorras, kus diskursiivsed vahendid “asjade läbirääkimiseks” puudusid. Teisalt viitab etnokultuuriliste diskussioonide puudumine ka konfliktidega identifitseerimise puudumisele igapäevaelus: segaperedes elavad inimesed ei tajunud kahe kultuurimaailma vahelisi pingeid. Korduva esituse ja sisulise viitamise (*performative – constative*) eristamine aitab ehk tulemusi edasi tõlgendada. Sellest perspektiivist funktsioneeris rahvuslik identifitseerimine tihti performatiivselt, inimesed esitasid etnokultuurilise kuuluvuse mustreid, kuid ei omistanud sellele tihtilugu sisulist tähendust. See avaldus rohkem töölisperedes nende viidetes nõukogude avalikus diskursuses käibivale. “Rahvuse vaigistamine” osutab seega nii konfliktsete viidete vältimisele kui ka puudumisele, lisaks rutiinsele kordamisele, millele ei omistatud tähtsust. Vaigistamine kätkeb endas ka läbikukkumise võimalust, näiteks 1980. aastate lõpus muutus vaikus järjest valjemaks ning sisuline olulisus rahvusliku kuuluvuse diskursuse juures paljuski taastus.

Endogaamia kurtide rahvarühmas

Liina Paales

Tartu Ülikool, keelekeskus
eesti keele lektoraadi õppeülesande täitja

Kurtide abiellumine või paarisuhted omataolistega on selle rahvarühma üks kultuurilisi tunnusjooni. Näiteks Ameerika Ühendriikides abiellub omavahel 85–95% kurte (Rutherford 1993: 2). Leidub vähe muid geneetilisi suundumusi, mille puhul on kirjeldatud nii suurt valikulist partnerivalikut.

Varasemalt olid levinumad eksogaamsed, kurtide-kuuljate paarisuhted. Kirjanduse andmeil leidus näiteks Prantsusmaal kurte abielupaare 1820. aastatel (Cantin 2013). Suundumus kasvas alles pärast 1844. aastat. Enne oli seal normiks kurdi-kuulja abielu: kurdid mehed abiellusid kuuljate naistega, kurdid naised jäid pigem üksikuks. Põhjuseks on peetud kurtide naiste vähest atraktiivsust võrredes kurtide meestega, mille tingis kurtide koolide kloostrisarnane elukorraldus. Suur hulk kurtummi naisi elas varjupaikades (Delaporte 2002: 156).

Kurtide endogaamset abielu ja järglaste saamist taunisid eugeenikud. Alexander G. Bell, kelle ema ja abikaasa olid kuulmispuudelisid, kõneles 19. sajandi lõpus “inimrassi kurdist variantist”, mille tekkimise vältimiseks soovitas keelustada kurtide omavahelised abielud. Näiteks Soome varasema abieluõiguse järgi ei tohtinud seal sünnipäraseid kurtummi ilma presidendi loata abielluda (Hentunen 1939: 452). Statistika andmeil sünnib 95% kurte lapsi kuuljate perre.

Eesti esimene kurtide abielupaar (laulatati 1903) oli Karl (1871–1957) ja Marie Elisa Luht (Schirmer) (1875–?). Mõlemad sündisid kuuljana, kuid kurdistusid lapseas (Kotsar & Kotsar 1996: 57–58). 1927. a 3. märtsi Päevalehes on mainitud kurtide omavahelist abielu tavapärase nähtusena (Kotsar & Kotsar 1996: 33).

Kuuljad vanemad on püüdnud kontrollida kurtide laste partnerivalikut. Leidub lugusid sekkumisest täiskasvanud kurdi poja/tütre eraellu, keelates kurtide lastelaste sünni pelguses tal kurdiga abielluda või ei soovitata kurdil paaril lapsi saada. Kirjanduse põhjal on erilised ootused kurtide poegade kuuljatel emadel, kes

unistavad “kaunist kuuljast miniast” (Delaporte 2002: 155). Leidub lugusid kurdi inimese dramaatilisest valikust oma päritolupere ootuste ja elukaaslase vahel.

Endogaamiat soosivad kurtide kohtumispaigad: kurtide koolid, kurtide klubid ja muud organisatsioonid, üritused jne. Tänapäeval on kurtide endogaamia mitmesuunalisem: luuakse suhteid teisest rahvustest ja võõrviipekeelsete kurtidega. Mustanahalised kurdid eelistavad seevastu sama nahavärvi kurti või kuuljat (Aramburo 2005: 13–14). Lisaks kurdiksolemisele on olulised muudki (nt usu- lised) kriteeriumid.

Allikad

Aramburo, Anthony J. 2005. *The Black Deaf Community*. – *Black Perspectives on the Deaf Community*. Fuller, Jennifer, Beverly Hollrah et al. (toim.). RSA Interpreter Training Project, III Region. Gallaudet University, Washington, DC, lk 13–27.

Cantin, Yann 2013. *Deaf of the Belle Epoque were aware they from a community?* https://www.academia.edu/4841574/Deaf_of_the_Belle_Epoque_were_aware_they_from_a_community_ (25.11.2014).

Delaporte, Yves 2002. *Les sourds, c'est comme ça. Ethnologie de la surdimutité. Mission du Patrimoine ethnologique. Collection Ethnologie de la France 23*. Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.

Hentunen, E. 1939. Ülevaade Soome kehtivast abieluõigusest. – *Juriidiline ajakiri “Õigus”*, nr 10, XX aastakäik, Tartu Õigus- teadlaste Selts, lk 451–469.

Kotsar, Juta & Kotsar, Kaarel 1996. *Eesti kurtide elu ajaraamat I*. Tallinn: [Eesti Vaegkuuljate Ühing].

Rutherford, Susan 1993. *A Study of American Deaf Folklore. Linstok Press Dissertation Series*. Linstok Press, Inc.

Pere ja kodu pärast II maailmasõda kasvanud laste mängimisega seotud mälestustes

Astrid Tuisk

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
teadur

2013. aastal viidi Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis läbi lastemängude kogumise võistlus. Meenutamise hõlbustamiseks oli koostatud küsitluskava. Küsitluskavas küsiti peale mängukirjelduste ka lapsepõlve kohta laiemalt: paluti kirjeldada mängukeskkonda, mängupaika, -kaaslasi ja mängimise aega. Küsitluskavale võis vastata punkt-punktilt, aga töö võis kirjutada ka vabamas, esseevormis.

Ettekandes vaatlen lähemalt 1940. aastatel sündinud 17 inimese vastuseid. Neist vanimad mäletavad üksikuid seiku ka sõja-aastatest, enamasti hõlmab aga kirjutatu sõjajärgseid mängukogemusi. Vastajad olid kirjutamise ajal üle 60-aastased, enamasti juba töö-elust eemal. Mitmed neist on kirjutanud elulugusid ja mälestusi, üks osa neist on pikaajased Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastöölised.

1944. aastal re-okupeeriti Eesti Nõukogude Liidu poolt. Hilis-stalinismiks nimetatud perioodil (1944–1953) algas laiaulatuslik ühiskonnaelu sovetiseerimine. Üldist hirmuõhkkonda põhjustasid stalinliku režiimi repressioonid, mis tipnesid 1949. aasta märtsi-küüditamisega.

Majanduslik puudus ja hirmuõhkkond mõjutasid ka lastekasvatamist. Vahetult pärast sõda kasvanud põlvkonda on sotsioloogid kirjeldanud kui kahevaheloleku (kahestunud) põlvkonda. Kehtisid topeltnormid – vanu polnud veel ära visatud, uusi veel omaks võetud. Selleaegsetes kasvatusalastes ja teistes ideoloogilistes kirjutistes nähti last ühiskonna aktiivse ehitajana, mitte pereliikmena.

Ettekandes vaatlen, kuidas kogumisvõistlusel osalejad iseloomustavad oma selleaegset lapsepõlve, mänguaega ja perekonda, suhet vanemate, vanavanemate ning õdede-vendadega.

Sellele põlvkonnale on omane toonitada lapsepõlves valitsenud “vabadust”, vähest suunamist ja järelevalvet vanemate poolt. Mitmete laste vanematel olid pikad tööpäevad ning laste silmaspidamine jäi vanavanemate või laste endi hooleks. Kuigi vanavanemaid peeti “ideoloogiliselt sobimatuteks üldse nõukogude lapsi kasvatada”, said paljud lapsed kodusoojust just vanavanematelt, kes õpetasid neid lugema, valmistasid mänguasju, laulsid ja mängisid nendega. Ühist tegutsemist koos teiste lastega, nii mängimist kui ka ühist töötegemist, samuti mängukaaslaste ja -ruumi olemasolu nähakse positiivsena.

Vanemate keeldu tuuakse esile seoses teatud raamatute-filmi-de-mängudega, näiteks siis, kui mängitakse vangide põgenemist, sõdurite tagaajamist ning sõjamänge päris laskemoonaga. Kuigi meenutajad iseloomustavad oma lapsepõlveaega kui vaest, kohati ka kui rasket aega, kirjeldatakse seda valdavalt helgena.

Tulid kolm mulki Hallistest

Piret Õunapuu

Eesti Rahva Muuseum
teadur-kuraator

See tõestisündinud perelugu on nagu näide Eesti ajalooõpikust. Selle 145 aasta jooksul toimunud leiab kõik mured ja valud, rõõmud ja õnnestumised, mis meie rahvale osaks on saanud.

Tulid 1869. aastal kolm venda Hallistest ja ostsid Äksi kihelkonda metsade keskele talukoha. Aastatega sai sellest kohast üks korralik eesti talu. Järeltulijad olid vaid kõige vanemal vennal, aga praeguseks on maailmas kindlasti üle 100 inimese, kes seda paika oma esivanemate koduks võivad nimetada.

Talu hakkas pidama karjakasvatajast vend. Soomes õppimise ajal oli ta olnud praktilik Soome paremates taludes. Talu otseseks tegevussuunaks kujuneski karjakasvatus. Siht oli silmade ees, kuhu ja kuidas püüelda.

Selle taluga läks nii nagu väga paljude taludega Eestimaal. Sõda käis talu maadest üle ja ühed ägedamad lahingud II maailmasõja ajal Eestis peeti just sealsete põldude peal. Praeguseks pole seal muud kui vana õunait-kelder, mis kohe ümber kukub. Sõja ajal panid venelased talupere sellesse õunakeldrisse mitmeks päevaks kinni. Hiljem leidis seal eluaseme talu kunagine pops oma pojaga, pärast seda, kui ta eluhooneks olnud rehemajast poole oli ära kütnud ja teine pool oli puskariajamise käigus põlema läinud. Kanalas peeti kolhoosi algusaegadel hanesid.

Kõik ajaloo keerdkäigud on selle sügaval metsas olnud talu inimesed kaasa teinud. Ainult Siberisse saatmisest pääseti. Sest siis ei olnud seal talus enam kedagi, keda saata.

Ajakava

Teisipäev, 16. detsember

11.00

Janika Kronberg

Eesti Kirjandusmuuseum 2014. aastal

Tarmo Soomere

Academia ajaülesed väärtused muutuval teadusmaastikul

Rein Veidemann

Eduard Ertis ja tema (museaalne) aeg – skemaatiliselt

Katre Talviste

Igale tõkeluuletajale oma Kreutzwald!

Ivar Ivaski stipendiumi kätteandmine

15.00

Tiina Kirss

Mitte ainult *Bildung*'ist: perekond maailmakirjanduses

Tiiu Jaago

Perepärimuse uurimine ja interdistsiplinaarsus

Kiira Järv

Perekonna mõistest nüüdisaegse perekonnapsühhoteraapia kontekstis

Leena Kurvet-Käosaar

Perekonnalugu põlvkondade- ja kultuuridevaheliste sidemete vahendajana

Vallo Kepi dokumentaalfilm “Ustavus raamatule. Aleksander Sibula aeg”

Kolmapäev, 17. detsember

10.30

Merili Metsvahi

Emajärgsed eestlased ehk eesti perekonna varasema ajaloo kajastusi rahvaluules

Liina Lukas

Kinder-Küche-Kirche baltisaksa jutustavas kirjanduses kaasaegse naisküsimumuse valguses

Maarja Hollo

Päevik kui perekonna- ja kultuuriloo allikas

Uku Lember

Rahvus, vaikus ja kooselu: eesti-vene pered Nõukogude Eestis (suuline ajalugu)

14.00

Liina Paales

Endogaamia kurtide rahvarühmas

Astrid Tuisk

Pere ja kodu pärast II maailmasõda kasvanud laste mängimisega seotud mälestustes

Piret Õunapuu

Tulid kolm mulki Hallistest

Eesti Kirjandusmuuseumi uute väljaannete tutvustused:

Kas sa Tammsaaret oled lugenud? Kirjanduslik eluloovestlus Helga Nõuga. Koost. Rutt Hinrikus.

Methis nr 13 (kevad 2014), eksiilkirjanduse erinumber. Koost. Kadri Tüür, Marin Laak.

Methis nr 14 (sügis 2014), teatriteaduse erinumber. Koost. Anneli Saro, Tanel Lepsoo.

Eestlased Venemaal: elud ja lood. Eesti asundused VI. Koost. Anu Korb.

Jegard Kõmmus. ***Iiu Leiger. Emaste Sõruotsa murragus loodud muisdendide sari Iiuma vägimihes Leigrisid.*** Koost. ja toim. Helen Kõmmus.

Linda kivist Lilla Daamini. 2x CD-Extra ja tekstivihik. Koost. Risto Järv, lood Piret Päär, Anne Tärnpu, muusika Andre Maaker.